

Filosofia eta Teologia

Sarrera

Jakin aldizkaria «Teologilarien Yardunak» bezala sortu zen eta «apaiz ta praile gaien elkartasuna» zuen helburuetako bat (1, 1). Ez da harritzekoa, beraz, gai teologikoek eta filosofikoek toki nabarmena badute.

Sorreratik ditu bi sail ongi finkatuak: *Theologi-saila* eta *Philosophi-saila*. Hura «dugu len-mailakoa», theologi «saio bizi» eta «arazo berriekin» osatu nahi dena (1, 3). Era berean, «gai berriak, sakonak, arazodunak, egun-egungoak, irakurgarriak» bildu nahi dira *Philosophi-sailerako* (*ibid.*).

Hogeiabost urteren buruan gai teologiko-filosofikoen balorazioa egiterakoan ez zaigu beti samurra gertatzen, teologiaren eta filosofiaren mugak ongi bereiztea, gaiok ikusabartu dituenak erraz ulertuko duenez. Teologia fundamentalala eta Morala dira Filosofiari sarrien gurutzatzen zaizkionak.

Bi sailak txukun hesituta jaio ziren, baina 4. zenbakirako, biekin *Teologi-Filosofi saila* osatu zen. Beste sailetakoz zenbait gaik ere izan zezakeen toki apropos askoa gure sail honetan.

Apez eta frailegaien aldizkari honek egoki isladatzen du garai hartako seminarioetako giroa. Bai gaiaren aukera, bai beraren erabilkera, teologi eta filosofi ikasleek entzun, irakurri, eztabai-datu eta lantzen zutenaren barnean erraz ulertzen da.

Teologi-Filosofi sailak bere eboluzioa izan du. Bilakaera honen bi faktore aipa ditzakegu: 1) Elizaren baitako gertakizunak; 2) aldizkari proiektuaren beraren aldaketa.

1) Elizaren eboluzioa

Pio XII.a Aita Santu zela jaio zen *Jakin*. Erromaren hitza edozein eztabaida teologiko, liturgiko, etiko, pastoral eta, sarri, filosofikoetan ere erabakitzailer zen denboretan. Bigarren Mundu-Gerraren ondoko gurutzada antikomunisten denboretan. Neoeskolastikaren ildotik ez doazen pentsamolde teologiko-filosofikoak errezeluz ikusten ziren garaietan.

Roncalli Aita Santuak Elizaren baitan indartzen ari zen dinamika arras desberdin eta berri bati bidea ireki zion. Bildu eta hasi zuen Vatikanotar II. Kontzilioak zein ondorio garrantzizko ekarriko zuen garbi somatu gabe hil zen Joan XXIII.a. Paulo VI.ari zor zaio kontzilioa burutzea, erdi kondenaturik zeuden hainbat teologo eta pentsalariren lankidetzaz onartuz, eta ekumenismoaren, pentsamendu modernoaren, zientziaren aurrean el-karrizketa-izpiritu zabalagoz jokatzuz. *Jakin*-en tematika filosofiko eta teologikoaren bilakaerak Elizaren aldakuntza erakusten du.

2) JAKINen asmoen aldaketa

Jakin-ek jaiotzako helburu askori sendo eutsi dio. Baina aldaketarik izan du. Labur adieraz daiteke hemen: *Teologilarien Jardunak* 11. zenbakian *Kultura Jardunak* bilakatzen da; eta «prakadunei», sekularrei atek irekitzen zaizkie: «Yakin orain artean apaizgaiona izan da, baina zuei ere atek iriki bear dizkizuegu» (11, 4). 1960ko jakinlarien topaketan ere «prakadunen» premiaz jardun zuten (13, 75). Inprimategian atera zen lehenengo zenbakiak *Euskal gaztedia kultura bideetan* zuen izenburua.

Inprimategiko lehen zenbakitik *Aita Santuaren itza* saila desagertu egiten da. Lehenengo debekuaren ondoko zenbakietan ere filosofi-teologi saila galdu egiten da. Sail horretarako moduko gairik agertuko da, baina ez lehen adina eta ez lehenengo moldez.

1961ean *Jakin* isildu zutenean, Arantzazuko euskal idazle gazteak ez ziren gelditatu. Idazten jarraitu zuten, eta *Egan*-era

bidaltzen. Aldizkari honetan 1962ko zenbakietan hiru artikulua daude Arantzazutik eginak. 1963an, berriz, 12 lan konta daitezke. Artikuluotatik gehienak filosofi-teologi sailekoak dira, eta existentzialismo eta etika kutsua nabari zaie, *Jakin*-eko aurreko zenbakietan bezalatsu.

1968ko eraberritzean (29, 4) erlijioaz planteamendu explizitua egiten da. «Erljioo anaitar baten billa goaz, bere barne-egituretan gizonari serbitzeak, dagokion mailla izan dezan... Erljioo-krisia presente dagoela bai kontzientzi barnean ta bai giza-egituretan, ba dakigu. Aziaroko krisitzat ematen dugu... Eleizaren eboluzioa arreta handiz jarraituko dugu, ta erlijiozko gizona jainkogabekoarekin alkarrizketan ikusi nahi genuke». Informazioa eta elkarrizketa dira, beraz, gai honen bi zutabeak.

1969ko bigarren debekuaren ondoren aldizkariaren ordezkotzat sortu zen *Jakin sorta*-n 4., 5. eta 10. zenbakiak eskaini zitzaizkion erlijio arazoari, bere tokian ikusiko dugunez.

1977an bigarren aldiari ekiten dionean, «kultur aldizkari da *Jakin*» esaten du bere buruaz (1, 1977, 7). Kulturaren sabeltzar horretan, ordea, filosofia eta erlijioa ere kabitzen dira. «Ez du *Jakin* sail, eremu edo ikuspegi batek soilik bereizten. Sailak eta eremuak oro (soziologia, ekonomia, deretxoa, filosofia, erlijioa, zientzia, literatura, etc.) erabil genitzake; eta ikuspegi desberdinetatik begiraturik erabiliko ditugu» (*ibid.*). Gertatzez, filosofiak ez du toki haundirik izan. Teologiak, hainbeste ere ez.

Bi zatitan aztertuko ditugu teologi eta filosofi gaiak. Eta hori *Jakin*-en historiako epeak banan banan segituz.

I. TEOLOGI GAIAK

1. 1956-1961

Jakin-en hasieran, teologiaren banakuntza klasikoaren zati gehienetako gaiak daude. Gaia bera lantzea da noski teologi ikasleen asmoa. Baina baita euskara erabiltzea, gaitzea eta trabatzea ere. Honela dio, adibidez, hasiera haietako batek: «Indar-neurketa bat bezela egin dut nik euskeraz: ia zenbateraino erabilli dezakedan nik jakintza gauza bat alik eta geien euskeraz» (1, 16).

Hona sailez sail banaturik erabilitako gaiak.

a) Aita Santuaren hitza

Izenburu horren azpian Aita Santuaren hitzaldietako pasarte batzu ematen ziren. Inoiz hitzaldien aipamen soila egiten zen. *Jakin*-en lehen hamairu zenbakietan, hirutan ezik (7, 9 eta 11), iraun zuen sail honek. Inprimatzearekin batera *Jakin*-ek beste planteamenduak egin zituenean, desagertu egin zen. Saila egotea bera *Jakin*-en garai hartako planteamenduen ezaugarri da. Bestetik, Aita Santuaren magisterioak gure garai hartan zuen garrantzia adierazten du.

b) Idazteuna

Sail honetan dauzkagu gai klasiko batzuk: Genesiko lehen kapituluaren interpretapena (8, 73-84), ebanjelioen arazo historiko bat (6, 39-40), teologia biblikoaren barneko gai batzu Itun Berriari buruz (9, 7-14; 12, 38-44; 14, 20-24), eta Salbamen Kon-dairaren aurkezpena (10, 19-27; 12, 19-23; 14, 7-10; 15, 12-15).

c) Teologia Fundamentalsa

Teologiako sailik mardulena *Jakin*-en Teologia Fundamentalsa da. Hasiera batetan, Apologetikako gai klasikoak ikusten ditugu: Goi-agerpena (3, 107-114; 12, 24-30), miraria (1, 8-15; 7, 49-55; 7, 56-61), Turin-go mairidire santua eta Jesusen aurpegia (9, 55-59), Salbamenerako Elizaren beharra (1, 16-28), zientzia, teknika eta Jainkoa (12, 66-71; 14, 11-15), fedea (11, 7-11; 13, 25-30).

Eklesiologiak garai hartan apologetika usain handia zuen. Baina *Jakin*-eko lehen zenbaki hauetan aurki daiteke Elizaren barne misterioa azaltzen duen gai mistagogikoagorik. Adibidez Hugo Rahner-en, «Eliza, Jainko indar gure aultasunean» (5, 33-36; 6, 27-33), edo-ta bataiatuaren apaiztasuna (14, 70-74).

Azpimarkatzekoa da Teologia dogmatikoko arlorik oparoena teologia fundamentalsa izatea. Katolizismoaren barneko egiaren hausnarketa baketsuaren orde, beste Elizetako eta edozein Elizetatik kanpo dauden pentsalarietako elkarrizketa —sarri konfrontaketa— maiteago izan du *Jakin*-ek. Hanka bat filosofian, bestea teologian, markatutako ildotik ibiltzeko joera hau sakondu egingo da geroago ikusiko dugunez.

Kristautasuna ebidentetzat ez zeukan Europako eta Euskal-terriko pentsalari eta mugimenduen fenomenoari ireki zaiola *Jakin* adierazten du horrek. Tonu eta era desberdinetan hurbildu ba-zaio ere.

Euskal nortasuna fedearen sustraietan samurregi jartzen eta euskalduntasuna eta euskara fedearekin aiseegi berdintzearen (euskaldun = fededun) kontrako joera markatzen du *Jakin*-ek. Ri-kardo Arregiren 1967ko «euskaltzaleen Jainkoa ill behar dugu» oihu garratz haren aurretik gainera. Ikus lehen zenbakian bertan, Bolintxu-ren gogoetak eta galderak euskara erlijioaren funtziotan jartzen zuten sermoi batzuen planteamenduari buruz (1, 59-62).

d) Antropologia - Angelologia

Dogmaren beste sailletako gaiak ez dira asko. Antropologiari dagokionez, norbait gizonaren jatorriak kezkatzen du (14, 25-29; 17, 1964, 44-47), beste bat, alderantziz, heriotz ondoak (11, 24-32).

Bada aingeruei buruz Santo Tomasek zekien guztia jakin nahi duenik ere (9, 23-28).

e) Mariologia

Arantzazuko santutegian irteten zen aldizkari batetan, eta Ama Birjinaganako jaiarak kristau bizitzan halako tokia zuen garai hartan ez da harritzekoa mariologiaz arduratzea. 1956an Arantza-zuko jubileo urtea ospatu zen. Ama Birjinaren irudia herriz herri ibili zen. Euskal Herriko mutilak urtero milaka igotzen ziren Arantzazura. Mariari buruzko artikulua denak giro horretakoak, 1957-1958 urteetakoak dira. 1957an Lourdesko agerkun-deen mendeurrena ospatu zen. Hain hots haundia atera zuen gertakizun honen inguruan zenbaki monografikoa antolatu zen. Erabili ziren gaiak hauek ziren: Maria, gizonen ama (3, 17-21; 3, 36-23), sortzez garbia (6, 41-46), birjina (5, 29-32); Ma-riaren agerkundeak (7, 16-18); santutegi ospetsu batzu (6, 34-38); Lourdesko agerkundeak (7, 77-100); Bernardette santua (7, 19-48); Lourdesko mirariak (7, 62-66); Lourdesko konber-tzioak (7, 67-76); Lourdesko mendeurrenari buruz Aita Santua-ren idazkia (6, 13-26); batzarre mariologikoa Lourdesen (5, 68-75).

f) Liturgia

Kontzilio aurreko liturgia teologia desbideratu batek murriztua zegoen, eta latinak kondizionatua. Derrigorrezkoak ziren ikuspegi juridiko-moralizatzaile estu haien aurka ahal zen moduan saiatu beharra zegoen. Hortik asmatu ziren latinaren eta euskararen arteko pupurri bitxi hura egiten zuten «Lagunarteko Meza» haiek. Adibide bat *Jakin*-en argitaratu zen (2, 37-51). Baina teologi zantzu berriak ere soma daitezke, kantuaren betekizuna (4, 35-39), Jainkoaren hitza (15, 61-66), otoi-tza eta liturgia (5, 19-22) aztertzerakoan. Urrunago gelditzen zaigu aingeruak eta gu nola elkartzen garen liturgian erabaki nahia (8, 21-25).

g) Pastoral

Lehen zenbakietako zenbait gaik ez du hurbileko praktikotasunik. Baina aldizkariaren planteamenduetan sen pastoral hori ez da falta. Lehen zenbakian bertan gizartearen azterketa soziologikoaren garrantziaz mintzatzen da (1, 63-66). Hala ere Donostiako apezgaiek herri zentzu gehiago eskatuko liokete (2, 175-177).

Dena den ugariak dira gai pastoralak: gaztedia (1, 59-62), psikoanalisiaren laguntza apez lanerako (2, 26-36), erlijio senaren garapena (2, 61-65), katekesia (4, 48-51). Azken gai honi gagozkiolarik, aipatzekoa litzateke Alemaniako katekismo baten itzulpenari buruz (*Kristiñau katezismoa*, Itxaropena, Zarautz 1956) sortu zen eztabaida: Lekuona Zaharraren (Ikus EGAN, 5-6, 1956, 151-154; JAKIN, 3, 158-160), Berasaluze (JAKIN, 2, 163-167) eta Aita Goitiaren artean (ikus ARANZAZU, 4, 1957, 125-128). Interesgarriak dira agertzen diren eritzi pedagogiko, teologiko eta euskarari buruzkoak. Berdin esan dezakegu Aita Gurearen aldaketa dela eta ez dela esan zituztenak Fernando Mendizabalek (2, 158-160; 4, 72-77), Lekuona Zaharrak (3, 162-170; 5, 86-89) eta A. Irigoyenek (4, 70-71).

h) Morala

Moraleko gaien artean, batipat, moral sozialeko gaiek dute leku berezia: lan saria, etxe bizitza, emigrazioa etab. Soziologian ikasten ziren batez ere gaiok, eta arlo honetara iristen garenean zehatzago ikusiko dugu. Gaiok Aita Santuen hitzaldi eta entziklikoen argitan erabiltzen ziren. Arrazoi teologikoaz gain, bazen beste bat, Aita Santuarengana hainbeste jotzeko: errejimena

frankistak bere ahotsa ez beste guztiak itotzen zituen garaian, Aita Santuaren hitzez disfrazatu beharra zegoen norberaren pentsabidea.

Gai sozialez aparte, besteok aurkitzen ditugu: Jacques Leclercq belgiar moralista katolikoaren eta garai hartan hain eztabaidatuaren berriak (2, 117-120; 4, 20-24); mingabeko erditzearen arazoa (1, 34-38); existentzialismoaren eraginez sortutako «Moral berria» (3, 71-77); katolikoaren jarrera zinemaren aurrean (5, 63-67).

i) Teologia espirituala

Hemen sar daitezke: Loyolako Inazioren aurkezpena (1, 1-7), Teresa Deunaren irakatsiak (11, 33-35; 12, 13-18; 13, 21-24; 15, 27-32), Columba Marmion ospetsuaren testu baten itzulpena (3, 22-35), Krisostomo santuaren apaizgoari buruzko testuak, eta berorren bizitzako berri batzu (4, 25-30; 5, 15-18), edo Schmaus-en eskutik Kristorengana nola hurbil gaitezkeen azaltzen duen lana (13, 25-30).

2. 1964-1969

Biziki aldatzen da teologiaren erabilpena aldi honetan. Kontzilio bete beteko eta kontzilio ondoko lehen urteak dira. *Jakin* Euskal Herriko gazteria berriaren kezka eta arazoei begira jartzen da gero eta gehiago.

Arazo biziagoak, ez hain teologikoak, eta fededun ez direnentzat ere interesgarri gerta daitezkeenak darabiltza.

a) Idazteuna

Bibliari buruz bi lan daude: ebanjelioen egiaz (18, 42-51) eta jakintza eta bibliaren arteko harremanei buruz (29, 48-53).

b) Liturgia

Kontzilioaren tokian tokiko hizkuntzak erabiltzeko erabakia-
ren ondoriobidez, euskara ere liturgiara sartu zen. 1964-5 urteetan hiru lan daude honen inguruan. Batek planteamendu orokorra egiten du (16, 16-22); eta Omaetxebarriak mezatako testuen lehen itzulpenari ohar batzuk egiten dizkio (19, 36-38, 86-92).

c) Morala

Hona gai interesgarri batzuk: Utilitarismoa (18, 33-41), Lutero eta morala (18, 71-73), antisorgailuen arazoa (19, 20-35), zinema (19, 40-43), eta nahiz filosofi nahiz teologi sailean sar daitezkeen beste gaiok: kristaua eta politika, herrien askatasuna, biolentzia etab. (Ikus Filosofi sailean, *etika*).

d) Pastoral

Hemen aipatzekoak dira Erdozaincy-ren bi lan bikain, kontzilioko teologiaren haritik kristautasunaren oinarriak (17, 11-17), eta kristauak egun nola bizi dezakeen bere fedea (23, 52-59) azaltzen dituztenak.

Badago bestelako lanik ere: Gaurko gotzaien statusa zailantzan jartzera ausartzen denik (18, 11-19), unibertsitarioei Jainkoa, Kristo eta Elizaz mintzatzen zaienik (19, 50-54), gazteria tunel ilunean dakusanik (33, 44-49), apaizen identitateari buruz galdera zorrotzik egiten duenik (33, 57-59), «Euskaltzaleen Jainkoa ill behar dugu» oihukatzerara ausartzen denik (27-28, 23-37), edo bataiatu gabeko haurren auzia zertan den esaten duenik (19, 64-67).

e) Erlajioren kritika

Filosofi sailean ikusiko dugunez, marxismoari jende asko hurbiltzen zaio epe honetan. Gogora ditzagun hemen bi lan. Bata, European kristau eta marxisten arteko elkarrizketaren boomaren aurretixe, komunismoarekin elkarrizketan hastea eskatzen zuena (16, 43-54); marxismoaren erlajiorekiko kritika zertan zen esaten zuena bestea (26, 49-64).

3. 1969-1977

Jakin debekatu zutenetik sortu zen *Jakin Sorta*-n hiru liburuki prestatu ziren erlajiioari buruz.

— *Kultura eta fedea (Jakin Sorta 4, 1971)*. Fedea da kulturarekin, ideologiarekin, soziologia erlajiiosoarekin kontrastatzen dena. Fedea hiru aldetatik analisatzen da: a) Fedearen kontzeptua zehatz mugatu nahi da (ikus 39-64); b) fedea gaurko munduan nola bizi esaten du beste lan batek (117-150); c) kristau

itxaropena eta esperantza historikoaren arteko harremanak zehaztu nahi ditu beste lanak (155-171).

— *Erlijioa Hauzipean (Jakin Sorta 5, 1971)*. Erlijioa hemen bi korronte oso desberdinekin analisatzen da. a) Protestantismoko mugimendu liberalaren ikuspegitik aurrena: Karl Barth, Paul Tillich, Rudolf Bultmann teologo haundien pentsabideak eskaintzen ditu Joseba Arregik; Bonhoeffer-en fede erlijio gabea esplikatzeko E. Osak (11-119); b) Marxismoarekin hurrena (121-202). Filosofi sailean zehaztasun gehiago.

Liburuaren eraskin bezala Zeruko Argiaren orrialdeetan gertatu zen polemika jasotzen da. Gaurko (orduko) apezaren irudia zegoen auzitan, Larresoro, Torrealday eta Xarritonen arteko eztabaida horretan (Ikus 205-228).

— *Marx eta Jesus European (Jakin Sorta 10, 1975)*. Neomarxismoaren erlijio kritika biltzen da hemen. Ikus Filosofi saila.

Hiru liburu hauek aparte, «erlijioaren irakaskuntza ikastolan» arazoari buruz bi lan, joera desberdinekoak, daude *Gure Ikastola*-n (Ikus *Jakin Sorta 6*, 185-217). Eta beste artikulua bat Rikardo Arregiren «Euskaltzaleen Jainkoa ill behar dugu» komentatuz, haren anaia Josebak egina (Ikus *Jakin Sorta 3*, 43-53).

4. 1977-1981

Jakin-en bigarren aldiko lehen hogeitazentzabakietan, erlijio arazorik ia ez da erabili. Artikuluxka bat dago «Euskal Eliza herritarra» eskatuz (1, 98-99), eta beste lan bat Puebla-ko Latin amerikar Elizaren batzarrearen informazioa eta esanahia emanez (10, 93-105).

II. FILOSOFI GAIAK

Kontzilio aurreko —eta bitartekoa ere— seminarioetako filosofi ikasketa eskolastikaren inguruan zebilen. Akinoko Tomas, Duns Skoto, Suarez, Kayetano, etab. eta XIX-XX mendeetako beste neoeskolastiko batzuk ziren filosofia sistematikoaren arrasto nagusiak markatzen zituztenak. Eskolastikaren eritzietatik apartatzen ziren filosofoak, haren ikuspegitik aztertzen, epaitzen,

eta balioztatzen ziren. Bacon, Descartes, Leibniz, Kant, Hegel, Marx, Kierkegaard, Bergson, Sartre edo beste edozein, galbahe horretatik pasarazten ziren. Eta onenean pasa ezinik geldi ohi ziren. Blondel, Unamuno, Ortega y Gasset, Teilhard de Chardin ofizialki susmo txarrez ikusita (inoiz Indizean sartuta) zeudenean, ez dago kaskezurra nekatu beharrik, Nietzsche, Sartre edo Marx nola epaituko ziren asmatzeko.

Giro horren fruitu dira, agian, *Jakin*-en agertu ziren 1961 arterainoko lan filosofiko gehienak, eta 1969 bitartean agertuko diren zenbait. Seminarioetako idazle jendea gutxitu-ala entzuten hasten dira kolore ezberdineko musikak.

1. 1956-1961

a) Arazo orokorrak

«Philosophia perennis» irakastea zen seminarioen eginkizuna. Filosofi eskola eta sistema guztien gainetik edo azpitik, inoizko eta inolako filosofo deboto, edo ateo, materialista, idealista edo eklektiko denak kritikatzeko modukoa. Iraunkorra. Betirakoa. «Filosofia» hori doi doi zen XIII. mendeko eskolastiko nagusiek bataiatutako Platon-Aristotelesen pupurria baino gehiago.

Filosofia hau «ulergaitza» dela diotenen aurka mintzatzen da hasieretako idazle bat (3, 44-47).

Filosofia erruz kondizionatzen zuen, hura teologiaren funtziotan ikasteak. Filosofia, «ancilla theologiae» zen, teologiaren mirabea.

Teologi-filosofien, fede-arrazoimen arteko harremanak ez dira, ordea, hain errazak. Eztabaida bizia eta zaharra da hori. Honen lekuko dira *Jakin*-eko bi artikuluko filosofia eta kristautasunari buruz (8, 36-40; 14, 60-65).

Norbaitek «Filosofiaren muina» zein den erabakitzen duen bitartean (11, 16-23), besteak «Filosofia zertarako» den esplikatzen beharra ikusten du (13, 60-65).

Latinez edo beste erdara dotoretan ikasitako kontzeptu filosofikoak euskarazko hitzetara jalkitzea ez zen erraza. Eta hori egiteko bideei buruzko eritziak ez ziren beti berdinak. Oroi

Intxausti-Orixeren eztabaidaz (10, 67-71). Norbaitek Orixeren maisugoa soluzio erabakitzaile eztabaida ezina bezala ikusten zuen bitartean (7, 110-111), beste bat euskara arruntaren egituretan dagoen filosofiaz baliatuko litzateke semantika filosofikoa lan-tzeko, eta euskal hitz filosofikoak asmatzeko (3, 152-156).

b) Metafisika - Teodizea - Kosmologia

Filosofi eremu elkorrenak ere ez zuen ikaritzen *Jakin*-eko idazle gaztea. Kontzeptu abstraktuenak, bereizkuntza zorrotzenak beren ñabardura xeheenarekin euskaraz ere adierazi beharra zegoen. Borroka honen eragina somatzen da «zentzuen mundua aazturik, izatearen bide argietan ibillaldi bat egin» eta «izate garbian murgil» nahi denean (9, 15); edo «Jainkoaren izatea ere adimen utsez ezagutu ta egiztatu litekela, sinismena alboan utzi-rik» frogatu nahi denean (4, 31), edo mundua «betikoa» ala «asieraduna» den galdetzen denean (9, 29-34).

Dena den, gai horiek beren edukinaren interesagatik ere erabiltzen ziren noski. Orixek J. Intxaustiren artikuluari egin oharretan (10, 67-71) arazo metafisikoa bera eztabaidatzen da.

c) Psikologia - Antropologia

Filosofi sistema eskolastikoaren sail garrantzizkoa zen «psikologia arrazionala», metafisikaren printzipioak gizonari aplikatzen zizkiona. Eremu hauxe zen garai hartako filosofi ikasketan urduritasunik eta konformidade ezarik asko sortzen zuena, hain zuzen gaurko psikologi jakintzak bestelako emaitzak eman dituelako, eta ikasleei ere ezagunak zitzaizkielako. Normala da, bada, Psikologia arrazionalan sar daitekeen lan bakarra badago *Jakin-en* (2, 72-80). Beste artikulua denak gaur Psikologia deitzen dugun sailean sar daitezke.

Sailik landuenak karakterologia (1, 48-58; 13, 47-52), tipologia (6, 79-83) eta psikologia ebolutiboa dira (4, 40-47; 8, 48-55; 9, 64-74). Arantzazuko teologoen landutakoak dira gai guztiok. Zein haizek jotzen zuen garai hartan ere ikusten da hor.

Psikologi gaiok ahaleginez aztertzeke arrazoia ez zen jakin-min soila. Urte gutxiren buruan teologo horiek ekingo zioten apez lana zuten gogoan. Hala agertzen da garbiago «erlijio-se-naren esnatzea» (2, 61-65) aztertzen denean, edo psikoanalisi teknika nola erabil daitekeen aitortzako sakramentuan eta direk-

zio espiritualean (2, 26-36). Psikologiaren ondorio pedagogikoak ere batek gogoratzen ditu irakaskuntza munduan (2, 88-90).

d) Etika - Soziologia

Bi zientzia nahiko desberdinak diren arren etika eta soziologia, apez ikastetxeetan ikasten zen soziologiak azken Aita Santuen idatzietatik ateratako doktrina sozialaren antz gehiago zuen beste ezer baino. Etika soziala zen batipat. Elizaren magisterioak markatua zegoelako, teologi sailean ere jar zitezkeen gaiok.

Jakin-eko lehen zenbakietan agertzen diren gaiak biziak direnik ezin uka: Lan-saria (2, 81-87; 11, 12-15), emigrazioa (8, 26-35), etxe-bizitza (10, 39-48), gurasoen seme-alabak hezitzeko eskubidea (10, 56-63). «Movimiento»ko printzipio sozio-politiko totalitarioen erreinuan sindikatu liberako eskubidearen alde ateratzea (6, 48-53) eta «kristau demokraziaren» gorespenak kantatzea ere (6, 54-63) ez zen txantxetakoa. Bide beretik doa, apaizak gizarte arazoan sartzeko duen eskubidea eta eginkizuna garbi azaltzen zuen beste artikulua bat (6, 64-71). Sozialismoari buruz (marxistari buruz) inoiz ematen den eritzia, gaurtik begiratuz behintzat, ez da gozoa (2, 66-71). Alderantziz, ekonomiak gizartearen duen eraginari buruzko beste lan batetako pentsakizunak txit interesgarriak dira gaur ere (3, 62-70).

Soziologia erlijiosoa ere aski berria zen garai hartan, hemen behintzat. Honetaz ere bada lanik *Jakin*-en hasiera hasieratik gainera (1, 63-66; 3, 115-118; 5, 37-48).

e) Beste sailak: estetika, historia

— *Estetika*: Filosofi zati honetaz ere bada lanik. «Ederraren atseginez» saio bat dago (15, 2-6) eta Romano Guardini-ren estetizismoaz beste bat (9, 60-63).

— *Historia*: Filosofiaren historiaz saio berezirik ez dago. Baina gero aipatuko ditugun hainbat filosofoen pentsamenduaz dauden artikulua hemene sar genitzake. Bada gehiagorik ordea. «Jakinarrien artean asmo bikain ta pozgarri bat jaio zen: Filosofi kondaira idaztea». Halaxe hasten da 1960ko 13. zenbakian (13, 3-4). Jakinlariek irailaren 12tik 14era egindako batzarrean hartu zen asmo hau (13, 74-75), eta ez eztabaidarik gabe. Baina salmentarik ez ote zuen izango beldurra, egunen batean eraikiko zen euskal unibertsitatearen esperantzak garaitu zuen:

«Gazteok ba-daukagu oraindik Euskalerrriagan itxa-ropenik, bai ta bai; baiña zertarako eta no-rentzat idatzi onelakorik? ... Zertarako? Utikan galdera oiek! Ikusia dago, ba: bizi gaitezen, nolabait bizi gaitezen! Ikaste-txe Nagusi baten zai gaudela ezurak gogor ez dakizki-gun, pipiak jo, ta biarko batean izan liteken Etxe orre-tan euskerak zoko bat bederen izan dezan; bestela or izango dugu gure illobia. Ez dugula eroslerik, eta area-go irakurlerik izango? Bai, izango ditugu: ori da gure ustea, ta Jainkoak nai dezala uste trinko ta bete-a izatea» (13, 3-4).

Lanak banatu eta urte beteren buruan amaitzea espero zen (13, 75). Baina 1965eraino iraun behar izan zuen *Filosofia-ren Kondaira*-ren lehen tomoak. Ez zen besterik atera; eta argitara emana eskutan zeuden lanekin osatua, eskola filosofikoen ki-detasuna, edo ordena historikoaren erizpidea errespetatu gabe. Argitaratutako lanak hauek dira: Sokrateurrea, Lehen eskola-stika, Spinoza eta Bergson. Asmo eta apustu haiek erdizka eta nolabait bete eta irabazi ziren bada.

f) Existenzialismoa

Bi pentsamentuok zeukaten bereziki urduri orain 20-25 ur-teko «kristau» filosofia: existenzialismoak eta marxismoak.

Bigarren Mundu-Gerraren ondotik sutu zen existenzialis-moa, Europako kulturaren eta, batez ere Frantziakoan.

Apezetxeetan ere bere eragina zuen. Gogoz arakatzen zen ikusiko dugunez.

Lehenengo zenbakian dator existenzialismoaren inguruko lan bat (1, 39-47). Existenzialismoa beste filosofi mundutara begiak zabaltzeko leihoa izan zen. Aipatu artikulua-ren egileak dioenez, existenzialisten eraginez «eskolastika-arazokeri tentel ugari beinbetiko baztertu dira, arlo garrantzitsuetara biurtzea-rran» (1, 47). Bestetik, ordea, existenzialismoaren arrazoiak ulertzeko girorik egokiena ez zen seminariora. Astunegia zen gehienetan Elizaren susmo txar eta kondenen pisua. Ikus Bas-tarririk Txillardegiren «Leturiaren Egunkari ezkutua» elaberri-ri egindako kritika (5, 99-102) eta honen erantzuna (6, 85-88) eta haren kontraerantzuna (6, 94-95).

Beste artikulurik ere badator existentzialismoari buruz (14, 55-59). Elizak filosofia honi bereziki ondorio etikoak gaitzesten zizkion. «Situazio etika» zeritzan pentsakeratik subjektibismoa eta erlatibismoa labaintzen zen nonbait derrigorrez (15, 67-72).

g) Marxismoa

Marxismoaren egia ulertzeko ez ziren haiek garai aproposak, ez Elizaren aldetik, ez gure arteko egoera politikoaren aldetik. Hala ere ahoberokeriarik gabe eta antikomunismo espiriturik gabe egindako artikulua dira marxismoaz eta komunismoaz *Jakin*-en historiako lehen zenbakietako lanak (5, 76-84; 9, 35-41; 12, 57-65).

h) Pentsalariak

Eskolastikaren arrastotik ibili ez den pentsalari eta idazle asko agertzen da *Jakin* apezgaiek gehienbat egiten zuten aldi honetan. Hara artikulua oso bat eskaintzen zaien izenak: Marcelino Menendez Pelayo (2, 52-60; 3, 48-61), Pio Baroja (2, 91-97), Unamuno (3, 83-88), Camus (5, 51-60), Papini (5, 61-62), Bergson (8, 54-63; 11, 36-40), R. Guardini (9, 60-63), Ortega y Gasset (10, 28-35), Ibsen (11, 60-65; 12, 47-56), Schopenhauer (12, 31-37), Russell (13, 14-20), Txejov (13, 39-46), Bernanos (13, 53-58), Descartes (14, 66-69), Balmes eta Kant (15, 40-47). Andana polit hau ugari zitekeen, noski, beste artikuluetako hainbat izen bilduz gero: Marx, Sartre, Marcel, Maritain, Sturzo, etc....

2. 1964-1969

Lehenengo isilaldiaren ondorenean eta bigarrenera arte erabiliko diren gaiek eskolastika kutsu gutxiago dute. Arinagoak dira; eta irakurterrazagoak ere bai. Existentzialismoaren eragina ahulduz doan bezala, sozialismoarena eta marxismoarena bortitza goa bilakatzen da.

a) Psikologia, giza arazoak

Gizona aztergai duten lanetan, bata gizonari dagokion heziketaz arduratzen da, Maritain-en ideiak emanez (16, 82-88), bestea, parapsikologiak ari da (31-32, 95-104).

21. zerbakian badago pentsaketa sakonik gizonaren bakar-dadea, mugak, ilunpeak eta ezinegonak gogoratuz (21, 25-33 eta 84-96).

Zientziaren eta filosofiaren arteko mugetan, badago beste lan interesgarririk. 1967an X. Kintanak hiru artikulu egin zituen, biziaren hasierari buruz (24, 27-35), eboluzioaz (25, 53-59), Jainkoa eta materialiaz (26, 39-48). Teilhard de Chardin-en mundu ikuskera ageri da.

b) Estetika

Edertasunaren filosofiaz bi lan datoz: «Ederraren izan muina» (17, 39-43), eta «Ederra eta gu» (20, 1-5).

c) Etika

Etika arazoak ugari daude.

Behin baino gehiagotan ukitzen da biolentziaren gaia. Kontzilio bitartean korrante pazifista indartu egin zen, gerra ororen berezko injustizia salatuz. Mugimendu horren koordenadetan ulertu behar da, gai honi ematen zaion tratamendua. Gandhiren pentsamendua eta praxia azaltzen eta miresmenez aupatzen du batek (17, 48-53). Hegoamerikako egoerari begira, Camilo Torres etab. ere gogoratzen dira (30, 43; 31-32, 80-81, eta 105-108).

Erljio askatasuna eta kontzientzi askatasuna ere Kontzilioan sortutako eztabaida bizien ondorioz indarberitutako arazoak dira. Horretaz ere *Jakin*-ek eskaintzen du pentsamendurik. Lammenais gogoratzen du batek (19, 3-7); kontzientzi askatasuna, eta pertsonaren duintasuna goraiatzen bestea (19, 55-57).

Elizaren doktrina sozialaren arabera ere arazo bat baino gehiago epaitzen da: katolikoek eginkizuna politikan (16, 55-61), pertsonaren askatasunaren eskubidea *Pacem in terris* entziklikan (18, 3-80), herrien askatasuna Joan XXIII.a baitan (22, 29-37), Jesus eta politika (34, 58-60).

Bada Aita Santuen entziklikan eta kristau doktrina sozialaren benetako zentzua non dagoen adierazteko hausnarketa sakonik egiten duenik (16, 32-36).

d) Sozialismoa, komunismoa, marxismoa

Epigrafe honen azpian lan asko dago gure aldizkariaren epe honetan. Kolore desberdinetako idazkiak dira.

— Kapitalismoaren izpiritua kritikatuko dizu batek, pertsonalismoaren ekarria erabiliz (21, 73-80); Elizaren doktrinatik beretik egingo dizu hori bera beste batek (23, 23-31). Hirugarrenen batek sistema sozialista bezain ahula eta kritikagarria ikusten du mendebaleko demokrazia (23, 5-10). Bada Gorki-ren «Ama» nobela irakurriaz gure gazteria zeren bila doan komunismora erantzuten saiatzen denik (22, 57-62).

— Beste artikulu batzuetan sozialismo marxistaren teoria hotz hotzean deskribitzen da (20, 51-58), eta Leninen kondaira eta mitoa (22, 44-51). Eta Komunismoak beti aurrera egiteko, jendea enganatzeko eta bereganatzeko darabiltzan maltzurkeria, azpijoko eta maina guztiak deskribitzen dizkizu, intentzio osoz noski (16, 43-54). Beste artikulu batetan komunismoaren aurpegi anker odoltsua salatzen da; eta haren ideologiaren baitan, azaleko ukapenen azpitik erlijioaren muin muineko egiturek nola bizirik dirauten (23, 11-17). Artikulugile batek komunistekin ere elkarrizketatu egin behar dela defendituko du (16, 43-54).

— Aipamen berezia merezi dute Rikardo Arregiren «Sozialismoa modan dago» (24, 36-51) eta «Ezkertiar berriak» (25, 9-20; 26, 22-32), eta Txillardegiren erantzunak: «Marxismoa modan egon zan» (26, 3-21). Gure herriko gazteria bizi bizirik sentitzen hasten zen arazoak hemengo ikuspegitik, hemengo eztabaiden interesetatik eginak daudelako, besterik ez bada.

— Marxismoaren erlijio kritikari gagozkiolarik, interesgarri zaizkigu gaur ere Azurmendiren lanean gaurko marxismoak erlijioari egiten dion kritikari buruzko oharra (26, 49-64).

e) Marcuse

Frankfurt-eko eskolako marxista kritikiko honi 35. zenbaki osoa eskaini zitzaion. Ez zentsuraren zorrotzaren beldurrik gabe. Badaezpada ere, Marcuse-ren izena kendu eta M. erabiltzeko erabakia hartu zuen redakzioak. Ez alferrik, ordea! Administra-zioak, bigarren aldiz *Jakin* isilarazi aurretik, ametitu zuen azken zenbakia izan zen.

Monografia horretan, Marcuse-ren aurkezpen orokorraren on-

dotik (35, 3-16), batipat bi liburu laburtzen ziren: «Dimentsio bakarrek gizona» eta «Marxismo sovietarra» (35, 17-24 eta 25-51). Monografia hau baino urtebete lehenago norbaitek somatu zuen Marcuse-ren interesa (31-32, 82-83).

f) Existenzialismotik estrukturalismora?

Jakin-en lehen aldian existenzialismoak erakarmen gehiago zuen idazlearentzat. Bigarren aldi honetan orrialde gutxiago eskaintzen zaizkio behintzat. Doi-doi Txillardegiren Leturiak Jainkoaren arrastoak nondik nora miatzen dituen lan bat dago (20, 38-46). Noski, horrek ez du besterik gabe esan nahi existenzialismoaren «arrazoiak» ahazteko motiborik daukagunik. Txillardegik espreski dio gizon modernoak ez dagoela larritasun existenziala galdu eta parabisura sartzeko bezperetan (20, 6-15). Dena den, marxismoaren pisua haundiagoa da urte hauetako gure aldizkariaren zenbakietan. Eta azkenik bai existenzialismoa bai marxismoa gairatu eta kritikatu dituen pentsamoldearen bilaketaren azarnak nabari direla esango genuke, «Jakintza berria» eta «estrukturalismoa» nola aztertzen diren ikusten dugunean (29, 1-29).

g) Pentsalari eta filosofoak

Kondairako epe honetan ere asko dira *Jakin*-en orrialdeetara azaldu diren idazle eta filosofoak. Hona batzuk: Graham Greene (16, 73-81; 18, 74-77), Gandhi (17, 48-53), Lammenais (19, 3-7), Lévy Bruhl, Lévy-Strauss (20, 6-15), Unamuno-Jammes (21, 81-84; 30, 17-33), Maritain (23, 40-46); Pio Baroja (21, 16-24; 24, 52-58; 30, 8-16; 33, 84-94), Ionesco (23, 18-22; 25, 42-47), Huarte garaztarra (31-32, 84-94); Epikuro (33, 50-52), Steinbeck (34, 58).

h) Euskal pentsamendua

«Urtzago»k «Euzko oldozkerea» non dagoen bazekien eta horixe erakutsi nahi izan zuen (25, 48-52).

Jakin-eko redakzioak euskal kulturari buruz zenbaki monografikoa prestatu zuenean (34. zenbakia), inkesta bat egin zuen euskal pentsamendu berezirik ba al zegoen galdetuz (34, 9-18). Inkestaren ondoren lan bat zetorren kultura eta ideologiaz (34, 19-27) eta beste bat euskal kulturaren etorkizuneko bideei buruz (34, 40-55).

3. 1969-1977

Aldi honetan teologi-filosofien elkarrekiko mugetan lan asko ikusten dugu.

a) Kultura eta fedea

Kulturaz bi lan daude, asmo eta ikuspuntu desberdinetatik eginak. Batak Rikardo Arregiren kulturari buruzko pentsamendu biltzailea da (*Jakin Sorta 3*, 11-32). Besteak «Kultura eta fedea» liburuan ikuspegi zabalagoetik kulturaren zertzelada nagusi batzuk eskaintzen ditu (*Jakin Sorta 4*, 15-37).

Azken liburu honetan bertan fedea eta ideologiaren arteko harremanak aztertzen dira, Marx, Gramsci, Freud, Monod, Fries aipatzen direlarik (*ibid.*, 67-82). Liburu berean erlijioaren ikuspegi soziologikoak sor ditzakeen galdera eta kezkek ikus daitezke (*ibid.*, 83-115).

b) Marxismoa eta erlijioa

1964etik 1977 alderarte, marxismoaren kezka aurrez aurre topatzen duzu *Jakin*-eko orrialdeetan. Pentsamendu horren eraso hain zalapartatsua eta bat batekoa izanik, gure eta gure herriaren fedeari sortzen zizkion eta dizkion galdera zorrotzei adarretatik heldu nahi izan die.

Aipatu «Kultura eta fedea»n ugariak dira marxismoaren aipamenak (Ikus *Jakin Sorta 4*, 65, 108-112, 129).

Marxismoak asko dira eta hauen erlijio kritikak ezin gutxiago izan. Ez da harritzekoa *Jakin* ikuspegi desberdin horietatik egingako erlijio kritikak jasotzen ikustea.

Filosofia soviatarren erlijio kritikaren goibeheak eman zituen Azurmendiren eskutik (*Jakin Sorta 5*, 125-202). Geroago monografia luze bat eskaini zion neomarxismoaren erlijio kritikari.

Erlijio kritikarik pobreena eta zaharkituena marxismo soviatarrena da. Eta fededunari kezka eta larritasun gutxiena sortzen diona, aginterik ez duen bitartean behintzat. Erlijioaren eta erlijiodunen errealitatea leialago begiratzen saiatu diren intelektual marxisten pentsakeraren informazio izatea ere interesgarria da euskal fededunarentzat eta fedegabearentzat. Zentzu

honetan antolatu zen «Marx eta Jesus Europan» (*Jakin Sorta* 10, 1975).

Jakin Sortako azken zenbaki honek «erlijio kritikaren krisia» sarrera gisa eman ondoren (*ibid.*, 11-72), nazio desberdinetako alderdi komunisten eta intelektualen erlijioarekiko pentsamoldea eskaintzen du. Italiako Alderdi Komunistaren pentsakera (74-78) eta Frantziakoarena (97-121). Gero nazio desberdinetako intelektual entzutetsu zenbaiten eritzia biltzen da. Ikus daitezke: Salvatore di Marco (78-83), eta Lucio Lombardo Radice (83-94), italiarrak; Roger Garaudy (123-143), frantsesa; Max Horkheimer (145-170) eta Ernst Bloch (175-194), alemanak; Leszek Kolakowski (195-242), poloniarra.

4. 1977-1981

Jakin-en bigarren aldiko zenbakietan filosofiak ere, teologiak bezala, ez du garrantzirik hartu. «Filosofo berriei» zenbaki bat eskaini zien. Eta hildako pentsalari batzuk ere kontutan hartu ditu.

a) Filosofo berriak

1977-1978an Frantzian, «Filosofo berriak» izenez komunikabideetan arrakasta haundia izan zuen mugimendua sortu zen. Batzuentzat, pentsalari gazteok kultura marxistizatu honetan inor esatera aspaldi ausartzen ez zen egia mardula esan dute. Besteentzat «Filosofo berriok», ez filosofiarik, ez berrikuntzarik zekarten; eskuineko indarrei joko egin zioten. *Jakin*-ek monografia prestatu zuen lehen eskuko informazio objektiboa, bere testuinguruan jarria eta kritikoa emanaz.

Filosofo berrien esanahiari buruzko bere eritzi propioa ez zuen ezkutatu *Jakin*-ek (8, 5-9) Gero Filosofo berriek, aurka eta alde, prentsan izan zuten arrakasta analisatu zen (16-23). Pentsalari hauetako batzuk banan banan aztertu ziren. Arinago edo sakonago aurkeztu genituenak izan ziren: André Glücksmann, Bernard Henri-Lévy, Jean-Marie Benoist, Jean-Paul Dollé, Guy Lardreau, Christian Jambet, Maurice Clavel (24-66). Ondoren, filosofiaren kondairan non kokatzen eta nondik datozen mugatu nahi izan zen (67-111). Azkenik bi filosofo euskalduni eskatu zitzairen «Filosofia berriari» buruzko eritzia (112-120).

b) Hildakoen oroimena

Gainerakoan *Jakin*-en azken urteotan apika ez dago beste gai filosofikorik. Gramsci-ren aurkezpena egin zen 1977an, heriotzeko 40 urte bete zirela eta (4, 83-96). Intelektual eta pentsalari ospetsuren bat joan denean, batzutan oroimena egin nahi izan du *Jakin*-ek. Gogoratu direnak hauek dira: Margaret Mead (9, 97-103), Marcuse (11, 70-72), Nicos Poulantzas (12, 138-146), Erich Fromm (14-15, 171-172), Piaget (16, 68-70).

Bukaera

Aurreko orrialdeetan ikusi dugu filosofi eta teologi gaiak *Jakin*-en historian izan duten tokia. Ondorio bezala baieztapen hauek egin ditzakegula uste dugu:

1. Teologi-filosofi gaiak *Jakin*-en eman zaien tratamendua, *Jakin* beraren eboluzioak markatuta dago. Apezgaien aldizkaria, gazteriaren aldizkaria, kultur aldizkaria izateak planteamendu eta asmo desberdinak erabiltzea esan nahi du. Inprimategira pasatzen denean, teologiak eta filosofiak garrantzia galdu egiten dute. Bidezkoa zen hori gertatzea, seminaristentzako aldizkaria ez izatea erabaki zuen unetik.

2. Teologia huts ongi hesituaren barrutia baino maiteago izan du *Jakin*-ek, honen eta filosofiaren arteko mugetan dagoen eremu malkar, basati, kezka eta istiluz betea. Hori adierazten dute 1960 arte teologia fundamentalak, teologiako beste sailen aldean duen garrantziak; existentzialismoarekin konfrontatu nahiak; marxismoak biztutako kezka erantzun kritikoa eman nahiak; erlijio kritikaren eztenari bizkarrik ez kentzeak.

3. Teologi arazoetan, «doctrina catholica» zeritzana, benetakoa egia ziur eta segurutzat jotzen zena ematen da. Filosofiaz dihardunean, «philosophia perennis»-aren oinarrietan finkaturik egiten zen. Ziurtasun teologiko eta filosofiko horretatik ausartzen zen beste pentsalari heterodoxoagoekin dema jokatzea. Sekularrak aldizkarian zenbat eta gehiago sartu, orduan eta samurragoa da garai hartan gure Euskal Herriko eliz jendeak, arrazoi gehiegirik gabe, oso segurutzat zeukanarekin talka egiten zuten ideia, eritzi eta pentsamoldeekin topo egitea.

4. Etika eta soziologian Elizaren doktrina ofiziala zen nagusi. Gai hauek espekulazio asmoz baino gehiago intentzio

pastoralez erabiltzen ziren. Bestetik, etika sozialeko arazoak hainbeste eta Elizaren doktrina ofizialaren moldeetan erabiltzeak diktadurapean gertatu ohi dena isladatzen du: politika egin ezinean etika egiten da. Herrien eskubideak, sindikato askatasuna, etab., arazo etiko bezala tratatzeko erabakiaren azpian, baieztapen eta eritzi politikoa ezkututzen da.

5. 1961 alde arterako zenbakietan uste dugu «euskaraz» gaiak erabiltzeak garrantzi handia duela; beharbada, batzutan, edukinak berak baino gehiago. Gerora gaiaren beraren kezka eta interesari arreta gehiagoz begiratuko zaio.

6. *Jakin*-en bigarren aldiaren orain arterainoko ibilaldian, filosofi eta teologi gaiak ez dira asko erabili. Beste gai asko ere ez. Informazio bide neutraletik abiatzen eta ibiltzen saiatu delako izan daiteke neurri batetan. Ideologi kutsurik ez eukitzea planteatzea bera, ezinezkoa izateaz gain, inozokeria borobila bada, ahal den neurrian pisua kentzea gure aldizkariak har dezakeen bide on bat dela uste dugu. Bestetik, asmo hori ez dago filosofia eta teologia erabiltzearen kontra. *Jakin*-en barnean toki naturala eta egokia dute biek.